

ДАВНЬОРУСЬКЕ МІСТО ХОРОБОР: ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ

Аналізується проблема місцезнаходження літописного міста Хоробор. Систематизовані точки зору дослідників XIX–XX, початку XXI століття, які вивчали це питання.

Незважаючи на «безапелляційність» наукових аргументів, й до сьогодні жодну з версій щодо локалізації вищезазначеного населеного пункту Київської Русі не можна вважати цілком достовірною. Імовірно, що дослідження даної теми шляхом вивчення археологічних артефактів дозволить подолати глухий кут, вихід з якого поки що не вдалося знайти історикам та краєзнавцям.

Ключові слова: археологічні дослідження, городище, смт. Короп, літопис, смт. Макошино, місто Мена, поселення, село Хоробичі, Хоробор, Чернігівське князівство.

Вивчення історичної минувшини окремих регіонів та населених пунктів нашої держави в останні роки стає все більш і більш популярним. Особливе місце серед них займає давньоруський період вітчизняної історії. Адже саме за часів Київської Русі виникла низка городищ, навколо яких розгорталися важливі, подекуди доленосні історичні події.

Деякі поселення стали величними містами, залишивши нащадкам багатющий духовний спадок. Інші приваблювали увагу науковців у контексті їх швидкоплинного, але вельми цікавого історичного поступу. Багато з них, з моменту документальної фіксації, рахують вік власного населеного пункту – початку його історії.

Мабуть найзагадковішим містом, розташованим в минулому на теренах Чернігівського князівства, є давнє місто **Хоробор** (тут і далі товщина шрифту наша – *О.С.*), перша літописна згадка про який є відправною точкою історії окремих населених пунктів сучасної Чернігівщини. Короп, Макошино, Мена, Хоробичі можуть сміливо претендувати на право вести відлік своєї історії з 1153 року, за умови, якщо факт спорідненості з ними стародавнього міста Хоробор буде доведено, що робить вивчення даної проблеми досить актуальною.

Починаючи з XIX ст., дослідники та науковці намагалися відшукати та нанести на карту давнє місто Хоробор, аргументовано довівши його місцезнаходження, користуючись наявними відомостями про нього. Так, згідно версії російського історика і географа М. Арцибашева, імовірно місцезнаходження Хоробора між (не існуючими в наш час) селищем **Старий Глібов і Новий Глібов** (тут і далі курсив наш – *О.С.*) на південному заході від Чернігова [2].

Село **Хоробичі** Городнянського району, на думку відомого просвітителя XIX ст., архієпископа Чернігівського Філарета (Гумілевського), і є давній

Хоробор [31].

Місто **Короп** своєю назвою і розташуванням завдячує літописному Хоробору, – стверджували історики Д. Багалій [3], М. Барсов [4], В. Куриленко [16], К. Неволін [32], М. Погодін [20].

Вчені О. Андріяшев [1], П. Голубовський [7], О. Зайцев [32], А. Насонов [18] вважали, що Хоробор знаходився на околиці (киселівське городище – *тут і далі прим. О.С.*), а можливо і на території сучасного райцентру **Мена**. Був розташований на теренах городища, залишки якого було виявлено дослідниками на південно-східній околиці сучасного смт. **Макошино**, Менського району, Чернігівської області – доводять історики О. Васюта [6], О. Русина [23] краєзнавці – Ю. Виноградський [5], І. Єдомаха [32], Д. Калібаба [12–13], В. Покотило [21–22].

Радянський академік М. Тихомиров, аналізуючи «Список давньоруських міст далеких і близьких», радить шукати Хоробор *на теренах волинської сотні Чернігівського полку* [29].

Непевну позицію в своїх дослідженнях фіксує український географ М. Янко. Спочатку в його топонімічному словнику Хоробор – це сучасний Короп, пізніше – Макошино [33; 34]. До речі, за версією М. Янко в межах Сосницького району тече річка Хоробор, яку місцеві природоохоронні служби чомусь не внесли до гідронімічного реєстру Сосниччини [32].

Нарешті, скептичну точку зору стосовно можливості справжньої ідентифікації місцезнаходження Хоробора висловлював М. Грушевський. Зазначаючи, що місто неодноразово фігурує в історичних подіях, український історик не висловив бажання щодо його локалізації [10].

3-поміжусіх версій сьогодні найбільш вірогідною визнана макошинська. Співзвучна топонімічна назва урочища, що дійшла до наших днів, яке знаходиться неподалік залишків макошинського городища, назва озера Хоробір, а також встановлення пам'ятного знаку на честь 850-річчя міста в 2003 р., закріпили за смт. **Макошино** (Менського району Чернігівської області) статус Хоробора [19].

В енциклопедичному форматі прив'язка Хоробору до смт. Макошино була здійснена чернігівським істориком В. Коваленком, автором статті про цей давньоруський град, у 10-му томі Енциклопедії історії України [14].

Незважаючи на, здавалось, таку наукову канонізацію, юридична площина даної проблеми демонструє певний безлад. Згідно офіційних даних державного реєстру населених пунктів України, 1153 рік вважається датою першої писемної згадки (а відповідно і офіційним часом заснування) міста **Короп**, селища міського типу **Макошино** та села **Хоробичі**, хронологічно пов'язаних з літописним Хоробором [26–28].

Райцентр Мена ніколи не претендував на право отожднювати себе з давнім Хоробором. Станом на середину ХХ ст., завдяки менському краєзнавцю Д. Калібабі, вищезазначений районний центр помилково задекларував більш ранню дату першої літописної згадки (моменту заснування) 1066 (?) (1067) рік [24].

Нарешті вітчизняні розробники історичної карти Україна-Русь Х–ХІІІ ст. прив'язують Хоробор до смт. Короп із зазначенням першої дати про його згадку [30].

Таким чином станом на початок ХХІ ст. наукова проблема історичної ідентифікації Хоробора на державному рівні зайшла в глухий кут і була законсервована.

Незважаючи на нібито беззаперечні та скептичні аргументи стосовно місцезнаходження Хоробора, ця наукова проблема потребує переосмислення, узагальнення та систематизації, що і є метою даної статті.

Давньоруське місто Хоробор тричі згадується в Іпатіївському літописі. Перша згадка датована 1153 р. Саме того року князі «Святославъ Ольговичъ скупяся съ Ізяславомъ Давыдовичемъ у Хороборя, и утвердишася якоже за один мужъ бытии и цѣловавше межи собою крестъ, и разъѣхастася каждо въ свояси», – йдеться в літописі [9].

В той час рильський і новгород-сіверський князь Святослав Ольгович та чернігівський князь Ізяслав Давидович, які ворогували між собою, зустрілися біля Хоробора (який, імовірно, знаходився на кордоні їх володінь), аби укласти мир і припинити політичні чвари.

Вдруге місто згадується в 1159 р., коли, після зміни політичних акцентів, той самий, але вже київський князь Ізяслав Давидович, зазнавши поразки в черговій усобиці, чекав свою дружину в Гомії (сучасний обласний центр Білорусі – Гомель – прим. О.С.). Сама ж княгиня, обминаючи територію Чернігівського князівства, де правив ворог Ізяслава, князь чернігівський Святослав Ольгович, проїздила цим містом, мандруючи з Переяслава до Гомія. «... княгини же бѣжа къ зяти Глѣбови Переяславлю и оттуда ѣха на Городокъ, та на Хороборъ, та на Ропескъ», – підкреслює літописець [9].

Втретє місто привернуло увагу давньоруських літописців в контексті опису подій 1234 р., а саме в часи чергової феодалної війни, в якій об'єднане військо майбутнього галицько-волинського князя Данила Романовича та Володимира Рюриковича київського вторглося в межі володінь Михайла Всеволодовича чернігівського і «...взяша и Хороборъ и Сосницю и Сновескъ (сучасний Седнів – прим. О.С.) и инии грады многии, и придоба – же опята Чернигову», – акцентує увагу давньоруська хроніка [17].

Чи було відновлено місто після цієї руйнації – невідомо. Після цієї згадки Хоробор на півтора століття зникає з поля зору. Вважається, що цьому сприяла татарська навала 1238–1239 рр., яка прокотилася територією Чернігово-Сіверщини. Втім, місто знову виринає з небуття на зламі середньовіччя і нового часу. Тепер воно фігурує в напівлегендарній історії роду князів Глинських, один з представників якого врятував життя Великому князю Литовському – Вітовту – після поразки від татар у битві на р. Ворскла у 1399 р. «И князь Ивановы (Глинскаго) вожи привели в. кн. Витовта къ Литовской Украинѣ къ городу его Хороблю да къ волостемъ: къ Макошину, да къ Сохачеву, да къ Верху, да къ Оболюю. Князь-же великій Витовтъ тотъ городъ Хороборъ и волости тѣ; даль въ вотчину князю Ивану Глинскому», – зазначає відомий вчений ХІХ ст. Олександр Лазаревський в своєму «Описі Старої Малоросії» [5].

В мирних договорах між Московією часів Івана ІІІ та Великим князівством Литовським згадується вже хороборська волость, а місто – центром цієї адміністративної одиниці «...города Чернигова съ волостми, города Стародуба съ волостми города Путивля, съ волостми города Новгорода-Сѣверскаго съ волостми ... волостей: Сновеска, Хороборя...», – аргументує професор Петро Голубовський [9].

Після приєднання Чернігово-Сіверщини до Московії в ХVІ ст., Хоробор знову дає про себе знати в «Описі границь Чернігівських»: «Село Колчов уверхъ по Диснѣ, домов 20, держал Сулдешов. Блистовичи село городове по верхъ Дистны, домов 30 было. Ушно село у верху Дисны, подворей 15 было, то архимандриче. Хоробор село у верху Дисны, держал Глинский, домов сто было», – цитує сосницький етнограф та краєзнавець Юрій Виноградський [5].

З часом будь-які згадки про місто та волость зникають, а сама вищезгадана адміністративна одиниця перетворюється на *terra incognita* (лат. *невідома земля*) Чернігово-Сіверщини. Проблема полягає в тому, що відсутність історичних карт часів Київської Русі, конкретної географічної фіксації за Литовсько-Польської доби та чітких ознак місцезнаходження Хоробора в історичних першоджерелах породило проблему історичної ідентифікації, яка триває і донині. Іншими словами місто починає «мандрувати» теренами Чернігівщини, збираючи своїх прихильників, які висували все нові і нові версії щодо його локалізації.

Причин зміни місця розташування могло бути скільки завгодно. Цьому могли сприяти як людські, так і природні чинники.

До людських слід віднести процес руйнації в ході воєнних конфліктів. Власне досить часто місто згадується у вирі бурхливих воєнно-політичних

подій на теренах Чернігово-Сіверщини. Окрім феодальних воєн цей давньоруський град могли зруйнувати кочівники [7].

Врешті-решт традиція списувати все на монголів також має право на життя. В цьому випадку теза «втеча від війни» може поєднуватись із тезою «згін внаслідок полону».

Не треба забувати і про стихійні лиха (смерчі, паводки, пожежі, тощо), які дуже часто призводили до знелюднення цілих регіонів. Навіть в наш час існує традиція в разі переселення переносити з собою і назву населеного пункту, в якому люди раніше мешкали. Наші предки вірили в прикмети, а тому їх забобонність змушувала шукати кращої долі в іншому місці. Не можна відкидати вплив хвороб та всіяких пошестей, які в природній спосіб зменшували чисельність населення. Вцілілі жителі мусили мігрувати в ті краї, де епідемії не було або принаймні були відсутні чинники, які її спричинили.

Вищезазначену міграцію могли викликати і суто економічні фактори. Втрата торгово-ремісничого або обмінного характеру того чи іншого населеного пункту позначалася на статках та добробуті населення. Така ситуація змушувала жителів шукати кращої долі в інших регіонах.

До географічних чинників варто віднести процеси, пов'язані зі зміною кордонів адміністративно-територіальних одиниць давньоруських князівств. Врешті-решт князь міг «покликати» населення переселитись в інше місце. Іншими словами зміна власності і власника ставали ще однією з причин адміністративно-територіальних трансформацій.

Не варто ігнорувати і релігійні аспекти. Як відомо, питання віри в середні віки мали неабияке значення. Зміна меж єпархій, прихильність парафіян до шанованої духовної особи, нарешті – воля священнослужителів у цьому питанні також могли стати вирішальними. Адже не випадково Філарет (Гумілевський) досить впевнено наполягав на місцезнаходженні Хоробора в районі смт. Хоробичі. Що давало можливість Гумілевському відстоювати таку точку зору і якими джерелами він користувався – невідомо.

Підводячи підсумки дослідження, слід зауважити, що давньоруське місто Хоробор під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників могло періодично змінювати своє розташування. Незважаючи на розмаїття думок щодо місцезнаходження, історія, а головне – події, з якими (згідно історичних першоджерел) пов'язане його фрагментарне документальне існування, варте уваги науковців, етнографів, та краєзнавців. На жаль, на сьогодні достовірна історична ідентифікація давньоруського міста Хоробор (незважаючи на дослідження, які мали місце в минулому) неможлива. Відсутність описової конкретики та чітких географічних вказівок щодо точного розташування

в письмових джерелах робить всі наведені версії умовними. Виходячи з об'єктивних факторів розвитку Чернігівщини XII–XIII ст., її буремної історії, місто могло змінювати місце розташування. Свідченням цього є низка топонімів Чернігівщини, співзвучних з його первинною назвою.

Саме «мандрівна концепція» здатна примирити прихильників різних точок зору, а тому, на думку автора, є найбільш прийнятною. Руйнація, а можливо і полишення міста, спричиняли міграцію його мешканців, які на нових землях створювали (або перейменовували) населений пункт зі схожою назвою. Незважаючи на тотожну очевидність деяких гідронімічних назв, можливості топоніміки у визначенні географічних координат Хоробора є досить сумнівними. Топонімічне співставлення та спроби етимологічного розбору назв місцевостей лише заплутують дослідників. На сьогодні емпіричний та географічний аналіз скупих відомостей, зазначених в історичних першоджерелах, повністю вичерпав себе. Подальший пошук у цьому напрямку здатен породжувати лише нові і нові гіпотези, які заводять дану наукову проблему в глухий кут. Лише здійснення системних археологічних досліджень (яких ніхто ніколи не проводив) в межах сучасних населених пунктів, з якими ототожнюється давній Хоробор, здатне значно звузити кількість існуючих версій, а можливо і знайти найбільш достовірну.

Таким чином, проблему визначення первинного місцезнаходження міста Хоробор, на нашу думку, здатна вирішити саме археологічна наука.

Посилання

1. Андріяшев О.М. Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI ст. [Текст] / О.М. Андріяшев // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – Т. 20. – С. 95–128.
2. Арцыбашевъ Н.С. Повѣствованіе о Россіи [Текст] / Н.С. Арцыбашевъ. – Т. 2. – М.: Въ университетской типографіи. – 1838. – 367 с.
3. Багал'їй Д. И. Исторія Сѣверской земли до половины XIV ст. [Текст] / Д.И. Багал'їй. – К.: Въ университетской типографіи І.І. Завадзскаго, 1882. – 311 с.
4. Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии: география начальной (Несторовой) летописи [Текст] / Исследование Н.П. Барсова, э. о. профессора и библиотекаря Императорского Варшавскаго университета. – СПб. – 384 с.
5. Виноградський Ю.С. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) [Текст] / Ю. Виноградський // Чернігів і Північне лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво, 1928. – С. 147–169.
6. Васюта О.О. Літописне місто Хоробор (до питання локалізації) [Текст] // Чернігівські старожитності. Науковий збірник. Заматеріалами VII наукової конференції «Старожитності Чернігово-Сіверської землі в загальноєвропейській культурній спадщині» / О.О. Васюта. – Чернігів.: КП Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – С. 96–103.
7. Голубовскій П.В. Печеньги, торки и половцы до нашествія татаръ. Исторія Южно-русскаих степей IX – XIII ст. [Текст] / П.В. Голубовскій. – К.: Въ университетской типографіи І.І. Завадзскаго, 1884. – 257 с.

8. Голубовській П.В. Гдѣ находились существовавшие въ домонгольскій період города: Ворголь, Глебль, Зартый, Оргоць, Сновскъ, Уненѣжъ, Хороборъ? / П.В. Голубовскій [Текст] // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. Седмoe десятилѣтіе. – Ч. СССХХХХХVII. – Май., Спб.: Сенатская типографія – 1903. – С. 111–135.

9. Голубовскій П.В. Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г. [Текст] // Труды тринадцатаго археологическаго съезда въ Екатеринославѣ 1905 / П.В. Голубовскій. – Томъ II. – М.: Товарищество типографіи А.И. Мамонтова, 1908. – 806 с.

10. Грушевскій М.С. Історія України-Руси.: в 11 т., 12 кн. – Т. 2. [Текст] / М.С. Грушевскій. – К.: Наукова думка, 1992. – 640 с.

11. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область / В.Н. Денисова, О.П. Лотоцька, І.І. Озолін та ін. [Текст] – К.: Інститут історії академії наук УРСР, 1972. – 779 с.

12. Калібаба Д.П. Хоробор – літописне місто [Текст] // Наше слово. – 2003. – 27 вер.

13. Калібаба Д.П. Макош – богиня жіноцтва [Текст] // Наше слово. – 2004. – 24 квіт.

14. Коваленко В.П. Хоробор [Текст] / В.П. Коваленко // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 10: Т–Я. – К.: Наукова думка, 2013. – 784 с.

15. Куза А.В. Малые города древней Руси [Текст] / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 168 с.

16. Куриленко В.Є. До локалізації літописного міста Хоробор [Текст] / В.Є. Куриленко // Український історичний журнал. – 1993. – №1. – С. 128–130.

17. Літопис Руський / Пер. з давньоруського Л.Є. Махновця [Текст] / Л.Є. Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.

18. Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. Историко-географическое исследование. [Текст] / А.Н. Насонов. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1951. – 260 с.

19. Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини [Текст] / С.О. Павленко. – Чернігів.: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с.

20. Погодінъ Н.П. Древнія русскія княжества съ 1054 по 1240 годъ [Текст] / Н.П. Погодінъ. – Спб.: Въ типографіи министерства внутреннихъ дѣлъ. – 1848. – 154 с.

21. Покотило В.Ф. Археологічні пам'ятки Менщини [Текст] / В.Ф. Покотило // Колгоспна правда. – 1971. – 14 жовт.

22. Покотило В.Ф. Де Хоробор? [Текст] / В.Ф. Покотило. – Менський краєзнавчий музей ім. В.Ф. Покотила. – Б. інв. н.

23. Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського [Текст] / О.В. Русина. – К.: Поліграфічна дільниця Інституту Української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1998. – 243 с.

24. Салтан О.М. Місто Мена, в історичній та науковій ретроспективі [Текст] / О.М. Салтан. – Харків.: Барбаріс-прінт, 2013. – 170 с.

25. Самоквасовъ Д.Я. Древніе города Россіи [Текст] / Д.Я. Самоквасовъ. – Спб.: Типографія К. Замысловскаго. – 1873. – 165 с.

26. Селище міського типу Короп. Верховна Рада України. [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=07.10.2011&rf7571=40180>. Заголовок з екрану. – 11.10.11.

27. Селищеміського типу Макошино. Верховна Рада України. [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=27.07.2008&rf7571=40422>. Заголовок з екрану. – 11.10.11.

28. Село Хоробичі. Верховна Рада України. [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=09.06.2009&rf7571=39911>. Заголовок з екрану. – 11.10.11.

29. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и

ближних [Текст] / М.Н. Тихомиров. – М.: Наука, 1979. – 361 с.

30. Україна-Русь Х–ХІІІ ст. Історична карта. / Ред. Л. Хмара. Худ. оформл. М. Гутман, Н. Драмарецька – К.: Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», 2014.

31. Филарет (Гумилевскій). Историко-статистическое описание Черниговской епархии [Текст] / Филарет (Гумилевскій). – Кн. 6. Уѣзды: Новгородсѣверскій, Сосницькій, Городницкій, Конотопскій и Борзенскій. – Чериниговь.: Земская Типографія, 1874. – 377 с.

32. Чернігівщина: енциклопедичний довідник [Текст] / А.В. Кудрицького. – К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – 1006 с.

33. Янко М.Т. Топонімічний словник Української РСР [Текст] / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1973. – 179 с.

34. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник [Текст] / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

Салтан А.Н. Древнерусский город Хоробор: проблема исторической локализации

Анализируется проблема местонахождения летописного города Хоробор. Систематизированы точки зрения исследователей XI–XX, начала XXI века, изучавших этот вопрос.

Несмотря на «безупречность» научных аргументов, на сегодняшний день ни одну из версий относительно локализации вышеуказанного населенного пункта Киевской Руси нельзя считать абсолютно верной. Возможно, что исследование данной темы путем изучения археологических артефактов, способно преодолеть исторический тупик, выход из которого пока не удалось найти историкам и краеведам.

Ключевые слова: археологические исследования, городище, пгт. Короп, летопись, пгт. Макошино, город Мена, поселение, село Хоробичи, Хоробор, Черниговское княжество.

Saltan O.M. Old Russian city Khorobor: problem of historical localization

The problem of location of the annalistic city of Khorobor is analyzed. The points of view of researchers of XI–XX, the beginnings of the XXI century studying this question are systematized.

Despite “faultlessness” of scientific arguments, today any of versions concerning localization of the above settlement of Kyiv Russ it is impossible to consider absolutely true. It is possible that research of this subject by studying of archaeological artifacts, is capable to overcome the historical deadlock the way out from which didn't manage to be found to historians and local historians yet.

Key words: archeological researches, old cantonment, township Korop, chronicle, township Makoshino, town Mena, settlement, village of Khorobychi, Khorobor, Chernihiv principality.

05.03.2015 p.